

بازشناسی نظام بانکداری اسلامی ما در میانه راه هستیم

وهاب قلیچ، کارشناس ارشد اقتصاد نظری (ghelich@isu.ac.ir)

مقدمه

از سال ۱۹۷۸ که اولین بانک اسلامی در اردن و پس از آن در پاکستان و ایران به وجود آمد، شاید کمتر کسی تصور می‌نمود که کثرت متقاضیان عملیات بانکداری اسلامی به اندازه‌ای برسد که حتی در کانادا و آمریکا و اروپا نیز بسیاری از بانک‌ها بوجه‌هایی را برای این دسته از عملیات در نظر بگیرند.

پس از بحران بین‌المللی مالی و اقتصادی کشورهای جنوب شرقی آسیا، نتیجه مطالعات بسیاری از صاحب‌نظران اقتصادی و بانکی حاکی از آن است که تنها بانک‌های اسلامی توانستند از ثبات خوبی برخوردار باشند و دچار ورشکستگی نشوند. کار کارشناسی که در کشورهای غربی انجام شده است، بیانگر رشد دو برابری بانکداری اسلامی در این کشورها نسبت به بانکداری کلاسیک در آینده است.

مقایسه بین بانکداری کلاسیک و بانکداری اسلامی در مجامع علمی نیز مبین این نکته است که امروزه به بانکداری اسلامی بمانند سابق نگاه نمی‌شود و برای آن جایگاه خاصی را در نظر می‌گیرند.

بدیهی است که برای نیل به اهداف بانکداری اسلامی باید در چارچوب اصول حاکم وقوانین و مقررات حقوقی موجود در مناسبات بنگاه‌ها و دولت از یک سو و روابط اقتصادی بین بنگاه‌ها و مشتریان و به ویژه بانک‌ها و مشتریان از سوی دیگر، جستجو کرد. در روش اسلامی، روابط حقوقی حاکم بر عملیات بانکی براساس موازین اسلامی تنظیم می‌شود و به اجرا در می‌آید. آنچه ممکن است در این میان مورد تردید و ابهام باشد، عبارت "موازین اسلامی" است که به کرات در مواد قانونی مورد استفاده قرار می‌گیرد، بدون آنکه تعریف جامع و شفاف متناسب با فهم اقتصادی از آن ارایه شود. بنابراین، بایستی بررسی شود که در تجهیز منابع، بانک بایستی با پس‌انداز کنندگان خود چگونه برخورد کند و در تخصیص منابع با کارآفرینان و سرمایه‌گذاران هم چه نوع مقررات و مناسبات تجاری و اقتصادی را تنظیم نماید.

بانک اسلامی، مؤسسه‌ای پولی و مالی است که سعی دارد تا با استفاده از عقود اسلامی و قراردادهای مورد رضایت اسلام، معاملات مورد انتظار از نهادی به نام بانک را ارایه دهد، و در عین حال، جنبه‌هایی مانند عدالت و اخلاق اسلامی را نیز مورد

توجه قرار دهد. به تعبیر دیگر، در بانک اسلامی، قراردادهای براساس حقوق اسلامی تنظیم می‌شوند، نرخ‌ها به صورت عادلانه تعیین می‌شوند و اخلاق و رفتار کارمندان بانک با مشتریان و مشتریان با کارکنان بانک هم براساس موازین اخلاق اسلامی شکل می‌گیرد.

براین اساس، باید مطالعه جامعی در خصوص عقود مختلف صورت گیرد و متناسب با نیاز مشتریان بانک - چه از جانب سپرده‌گذاران و چه از جانب دریافت‌کنندگان تسهیلات و چه از جانب استفاده‌کنندگان از خدمات بانکی - بهترین گزینه‌ها از میان عقود اسلامی، انتخاب شوند و در بانک به کار گرفته شوند. برای قیمت‌گذاری نیز باید همواره به موازین شرعی پایبند بود. در واقع، شریعت مقدس اسلام در مقام قیمت‌گذاری کالا و خدمات در شرایط عادی جامعه، منطق بازار و تشخیص خبرگان را می‌پذیرد، به این معنا که کالا و خدمات مختلف باید در یک شرایط رقابتی سالم عرضه شوند و هر قیمتی که مورد

شریعت مقدس
اسلام، در مقام
قیمت‌گذاری کالا و
خدمات در شرایط
عادی جامعه، منطق
بازار و تشخیص
خبرگان را می‌پذیرد.

اقبال مردم قرار گرفت، آن قیمت، عادلانه‌ترین قیمت است. همچنین اگر کارشناسان و خبرگان پس از بررسی لازم، کالا و یا خدماتی را قیمت‌گذاری کردند، این قیمت‌گذاری از دیدگاه اسلام بهترین قیمت محسوب می‌شود.

از زوایه اخلاق نیز احترام به حقوق مشتری، تنظیم قراردادها به شکلی که حقوق متقابل را رعایت کند و احترام به وقت و هزینه فرصت مشتری را در نظر گیرد، از جمله ویژگی‌هایی است که در بانکداری اسلامی مورد توجه است.

تردیدی نیست که حذف ربا، یکی از مهمترین بخش‌هایی است که در نظام بانکداری اسلامی مطرح است. معاملات ربوی و گسترش مؤسسات پولی و اعتباری خرد و کلان که با رقابت‌های ناسالم از یک سو در افزایش نرخ سود بانکی سپرده‌ها و از سوی دیگر، در افزایش نرخ بانکی تسهیلات اعتباری صورت می‌پذیرد، نتیجه‌ای جز دامن زدن به تورم و شرکت در یک نبرد نابرابر ندارد، نبردی که در یک سوی آن، اغنیا و صاحبان قدرت و ثروت قرار دارند و در سوی دیگر، افراد ضعیف و اقشار آسیب پذیر جامعه. این روند به ایجاد نابرابری و گسترش فقر و فاصله طبقاتی منجر شده و موجب بروز بحران‌های اجتماعی و تضعیف روابط انسانی در یک جامعه می‌گردد. طبیعی است که چنین جامعه‌ای برای رسیدن به عدالت اجتماعی، مسیری بسیار سخت را در پیش خواهد داشت.

دین مبین اسلام می‌خواهد با منع رباخواری، تفاوت ناعادلانه و بدون حساب ثروت و درآمد را محدود کند و گردش ثروت را در بین یک طبقه خاص منع نماید. همچنین قصد دارد تا با این کار از افزایش غیر ضرور هزینه‌های تولید و اسراف و تبذیر جلوگیری به عمل آورد.

در بحث "موازن اسلامی" یکی از نکات مورد اشاره آن است که چنانچه در قبول سپرده‌ها و یا اعطای تسهیلات بانکی از قرارداد قرض الحسنه استفاده گردد، به جز کارمزد واقعی بانک، وجه اضافی نباید دریافت شود، ولی در شرایطی که تأمین مالی و تجهیز و تخصیص منابع برای مواردی غیر از استقراض باشد، دریافت و یا پرداخت سود عادلانه مانعی ندارد.

جایگاه بانک‌ها در نظام اقتصادی اسلام

رسالت اصلی بانک‌ها، تجهیز و تخصیص منابع پولی است و در نظام اقتصادی اسلام می‌توانند عملیات زیر را انجام دهند:

- ۱) ارائه خدمات بانکی.
- ۲) انجام مبادلات ارزی.
- ۳) سرمایه‌گذاری مستقیم.
- ۴) ایفای نقش واسطه در بازار ثواب.
- ۵) ایفای نقش واسطه در بازار مشارکت سرمایه نقدی.

بانک‌ها به عنوان واسطه در بازار ثواب

بعضی از کسانی که قصد ایثار دارند، وجوه خود را از طریق بازار ثواب، به شکل قرض الحسنه به نیازمندان می‌دهند.

بانک‌ها می‌توانند در این بازار به صورت واسطه عمل کنند، به این ترتیب که پول را از صاحبان وجوه و کالتاً اخذ کنند و به نیازمندان قرض دهند و کارمزدی را هم دریافت نمایند. در این صورت، بانک‌ها واسطه انتقال وجوه می‌باشند، در حالیکه در حال حاضر، بانک‌ها بخش مهمی از سپرده‌های قرض الحسنه را از طریق عقود بانکی یا به طور مستقیم در فعالیت‌های اقتصادی، سرمایه‌گذاری می‌کنند که این با فلسفه وجودی این سپرده‌ها ناسازگار است، چون هدف از تشریح قرض الحسنه، اعتدالی معنوی قرض دهنده و رفع نیاز نیازمندان جامعه است و این دو در صورتی تحقق می‌یابند که کل سپرده‌های پس‌انداز قرض الحسنه موجود در بانک‌ها به نیازمندان قرض داده شود. منشا این انحراف هم آن است که طبق قانون، بانک‌ها مالک سپرده‌های قرض الحسنه شمرده شده‌اند.

بانک‌ها به عنوان واسطه در بازار مشارکت سرمایه نقدی

اگر بازار اوراق مشارکت و سهام به صورت فعال و کارا عمل می‌کند، بانک‌ها می‌توانستند نقش واسطه را بازی کنند، به این صورت که وجوه را از صاحبان سرمایه نقدی به وکالت دریافت کرده و اوراق مشارکت و سهام خریداری کنند، سپس بخشی از سود بدست آمده را به عنوان حق الوکاله برداشته، مابقی را بین صاحبان وجوه تقسیم نمایند. راه دیگر این است که بانک‌ها اوراق مشارکت یا سهام منتشره را یکجا خریداری نمایند و بعد به صاحبان سرمایه نقدی بفروشند و از مابه‌التفاوت قیمت خرید و فروش، سود حاصل نمایند. در این صورت، به راحتی سرمایه‌های خرد و کلان در طریق تأمین سرمایه پروژه‌های کوچک و بزرگ به کار گرفته می‌شود و مشکلاتی که در حال حاضر، بانک‌ها به واسطه تعدد عقود بانکی و مقررات دست و پاگیر با آن‌ها مواجهند، برطرف می‌گردد.

حال که چنین بازار فراگیری وجود ندارد، بانک‌ها می‌توانند به سه صورت نقش واسطه را در بازار مشارکت سرمایه نقدی

در بانک اسلامی،
قراردادها بر اساس
حقوق اسلامی تنظیم
می‌شوند، نرخ‌ها به
صورت عادلانه تعیین
می‌شوند و اخلاق
و رفتار کارمندان
بانک با مشتریان و
مشتریان با کارکنان
بانک نیز بر اساس
موازن اخلاق اسلامی
شکل می‌گیرد.

ایفا نمایند:

۱) بانک‌ها می‌توانند از صاحبان سرمایه نقدی و کالت بگیرند که سرمایه‌های آن‌ها را به صورت مشاع در فعالیت‌های مختلف از طریق عقود مشارکتی (مضاربه، مزارعه، مساقات، شرکت، جعاله و صلح) یا به صورت مستقیم سرمایه‌گذاری نموده و با داشتن حق مصالحه منافع بین بانک و صاحبان وجوه، حق الوکاله خود را کسر و مابقی منافع را بین صاحبان وجوه به تناسب مبلغ و مدت تقسیم نمایند. در حال حاضر، بانک‌ها چنین عمل می‌کنند، با این تفاوت که تخصیص منابع براساس عقود بانکی مصوب در قانون عملیات بانکی بدون ربا می‌باشد و منحصر به عقود مشارکتی نیست.

۲) بانک به عنوان عامل با صاحبان سرمایه نقدی از طریق یکی از عقود مشارکتی قرارداد ببندد که سرمایه‌های آنان را در فعالیت‌های اقتصادی به صورت مشاع به کار ببرد و سود به دست آمده هم بین بانک و آنها برحسب توافق تقسیم شود. همچنین بانک می‌تواند در ضمن عقد، این اجازه را نیز اخذ نماید که خودش مستقیماً این وجوه را سرمایه‌گذاری کند یا به عاملان دیگر واگذار نماید. سپس با متقاضیان وجوه از طریق یکی از عقود مشارکتی، قرارداد ثانوی منعقد نماید. مابه‌التفاوت سود قرارداد اول و دوم هم سودی است که بانک به دست می‌آورد.

۳) بانک‌ها می‌توانند به عنوان شرکت سهامی، سهام منتشر کنند و به فروش رسانند و از این طریق وجوه را جذب نمایند. سپس این وجوه را از طریق عقود مشارکتی یا مستقیماً در فعالیت‌های مختلف سرمایه‌گذاری کنند و سود به دست آمده نیز بین صاحبان سهام تقسیم شود.

تجهیز منابع در نظام بانکداری اسلامی

بررسی تاریخی ابزارهای تأمین مالی در جهان نشان می‌دهد که در صدوپنجاه سال اخیر، تغییرات بسیاری در حوزه‌های گوناگون علم رخ داده که تأمین مالی به موقع، تأثیر بسیاری در شکوفایی آنها داشته است. طی این دوره، شاهد رویدادهای نوین بسیار زیادی بوده‌ایم که تأمین مالی هر یک از زمینه‌ها نه تنها در به ثمر رساندن اکتشافات و اختراعات مؤثر بوده، بلکه در جهت کسب درآمدهای هنگفت برای بنگاه‌های اقتصادی کشورهای پیشرفته اثرگذاری فراوانی داشته است و آثار آن در کلیه کشورهای دنیا - اعم از اسلامی و غیراسلامی - مشهود است.

در نظام اسلامی، شکل حقوقی منابع جمع‌آوری شده باتوجه به موازین اسلامی اهمیت زیادی دارد. بر این اساس، منابع بانکداری اسلامی به دو دسته قابل تجهیز می‌باشند:

۱) مجموع استقراض‌ها و سرمایه‌های گوناگون بانک که منابع متعلق به بانک است.

۲) منابع و سپرده‌هایی که متعلق به سپرده‌گذاران است و با شکل حقوقی خاصی در اختیار بانک قرار می‌گیرد.

ریشه‌های تأمین مالی اسلامی را باید در صدر اسلام جستجو کرد. پیامبر اکرم (ص) پس از هجرت از مکه به مدینه توانستند با ابزارهای مالی اسلامی موجود در عصر خود، باعث

رونق اقتصاد آن زمان عربستان شوند. امروز نیز برای پیشبرد پروژه‌های اقتصادی بزرگ و کوچک، نیازمند ابزارهای مدرن به منظور اداره و مدیریت این سیستم‌ها هستیم.

برخی از اصولی که تاکنون برای تجهیز منابع اسلامی مطرح شده‌اند، عبارتند از تحریم ربا، تقدم منافع اجتماعی بر منافع فرد، مشارکت در سود و زیان، تلقی پول به عنوان سرمایه نقد و پایبندی به قاعده لاضرر و لاضرار.

نکته مهم دیگر در عملیات بانکداری اسلامی این است که بانک باید از قدرت نقدینگی کافی برای پاسخگویی به مشتریان برخوردار باشد و برای بانک اسلامی پذیرفتنی نخواهد بود که با خطر عدم استرداد وجوه سپرده‌گذاران روبرو شود. بانک‌ها باید به صورتی عمل کنند که اولاً، موردی برخلاف قرارداد و عقود شرعی اتفاق نیفتد؛ ثانیاً، گردش پولی و برداشت به موقع از حساب‌ها یا تبدیل اوراق به وجوه نقد به سرعت صورت پذیرد؛ ثالثاً، قواعد در عملیات بانکی و ارتباط با شبکه بانک مرکزی خللی وارد نشود. بنابراین، شیوه افزایش سرمایه در بانکداری اسلامی بسیار مهم و حساس می‌باشد.

در اینجا جا دارد که به وضعیت تجهیز منابع در نظام بانکداری فعلی کشور که تحت قواعد بانکداری اسلامی مشغول فعالیت می‌باشند، اشاره‌ای مختصر داشته باشیم.

متأسفانه در طول سال‌های جنگ، بانک‌های دولتی با انباشت زیان ناشی از شرایط اقتصادی آن زمان، از جمله محدودیت‌های نرخ سود تسهیلات و پرداخت سود سپرده‌ها مواجه گردیدند و این امر منجر به رسیدن سرمایه آنها به نزدیک صفر در پایان دوران جنگ شد. پس از پایان جنگ تحمیلی، با آزادسازی نرخ سود، بانک‌ها مجدداً سودده شدند، ولی ادامه تبعات محدود کننده شرایط اقتصادی، از جمله تسهیلات تکلیفی بانک‌ها و بدهی انباشته دولت باعث گردید که سوددهی بانک‌ها تداوم پیدا نکند.

در یک مرحله مجلس شورای اسلامی به بانک‌ها اجازه

چون طبق قانون،
بانک‌ها مالک
سپرده‌های
قرض الحسنه شمرده
شده‌اند، لذا در حال
حاضر، بانک‌ها بخش
مهمی از سپرده‌های
قرض الحسنه را از
طریق عقود بانکی یا
به طور مستقیم در
فعالیت‌های اقتصادی
سرمایه‌گذاری
می‌کنند که با فلسفه
وجودی اینگونه
سپرده‌ها ناسازگار
است.

نظر شما چیست؟ آیا ما در میانه
راه هستیم؟

**محاسبات غلط
درباره توانایی
بانک‌ها جهت پرداخت
تسهیلات به طرح‌های
زودبازده، بانک‌ها
را مجبور کرد که از
منابع بانک مرکزی
برداشت کنند و با
جریمه ۳۴ درصدی
روبرو شوند.**

بانک مرکزی گردند که جریمه ۳۴ درصدی آن هزینه بانک‌ها را به شدت افزایش داده است و از طرف دیگر، امکان پرداخت تسهیلات به سایر متقاضیان را کاهش داده است. در چنین شرایطی، راه‌های پیش‌روی بانک‌ها را می‌توان به‌طور خلاصه به شرح زیر بیان کرد:

- (۱) پرداخت مطالبات ریالی بانک‌ها از طرف دولت.
- (۲) وصول مطالبات معوق بانک‌ها از بخش خصوصی.
- (۳) فروش دارایی بانک‌ها برای افزایش نقدینگی آنان.
- (۴) افزایش سرمایه بانک‌ها.

نتیجه‌گیری

درنگاهی منصفانه پیرامون بانکداری جاری در کشور، نه می‌توان به صورت افراطی اظهار کرد که نشانی از بانکداری اسلامی در نظام بانکی کشور وجود ندارد و نه با ذوق زدگی می‌توان گفت که آنچه در نظام بانکی کشور اجرامی شود، دقیقاً همان چیزی است که بانکداری اسلامی در نظر دارد. واقعیت این است که نظام بانکداری کشور، هنوز در میانه راه قرار دارد، به این معنا که قوانین بانکداری به لحاظ فقهی و شرعی با اشکال مواجه نیستند، زیرا در زمان تصویب قوانین بانکداری اسلامی، شورای محترم نگهبان انطباق این قوانین با شرع مقدس اسلام را تأیید کرده است. البته این به معنای آن نیست که امکان بهتر وضع شدن قوانین وجود نداشت، بلکه باید توجه داشت که همواره امکان ایجاد وضعیت مطلوب‌تر وجود دارد و می‌توان با مطالعه مجدد و بازنگری، از عقود دیگری در

داد که از طریق تجدید ارزیابی دارایی‌های خود بدون پرداخت مالیات، آن را به سرمایه خود اضافه کنند. این امر به ظاهر، موجب افزایش سرمایه بانک‌ها گردید، ولی در عمل سرمایه بانک‌ها را به صورت دفتری افزایش داد. سپس با افزایش قیمت‌ها در سال‌های قبل و کاهش ارزش ریال در مقابل ارزهای دیگر، عملاً رقم سرمایه بانک‌های دولتی به مقدار ناچیزی در سطح بین‌المللی کاهش یافت.

در حال حاضر، بانک‌های تجاری دولتی در نظام بانکداری موجود با سه مشکل اساسی روبرو هستند:

- (۱) عدم امکان جمع‌آوری سپرده به علت پایین بودن نرخ‌های سود پرداختی از طرف بانک‌ها که ناشی از وجود مقررات محدود‌کننده است.
- (۲) افزایش شدید بدهی‌های معوق بخش خصوصی.
- (۳) بدهی‌های معوق دولت و موسسات وابسته به دولت مانند بدهی‌های ناشی از بازپرداخت اوراق مشارکت منتشر شده.

در مقابل مشکلات فوق که به ناتوانی بانک‌ها از نظر نقدینگی و قدرت پرداخت تسهیلات منجر شده است، باید به نیاز شدید نقدینگی بنگاه‌های تولیدی برای سرمایه در گردش و سرمایه‌گذاری بلندمدت اشاره کرد که به علت رشد تورم در سال‌های اخیر افزایش قابل توجهی پیدا کرده است. از طرف دیگر، محاسبات غلط در مورد توانایی بانک‌ها برای پرداخت تسهیلات جهت طرح‌های زودبازده موجب گردید که بانک‌ها برای پرداخت این نوع تسهیلات، مجبور به برداشت از منابع

در حال حاضر، عدم امکان جمع‌آوری سپرده و افزایش شدید بدهی‌های معوق بخش دولتی و بخش خصوصی، از جمله مشکلات اساسی نظام بانکی کشور می‌باشند.

هزینه‌های استفاده از خدمات مراکز آموزشی، مراکز درمانی همانند بیمارستان‌ها، مراکز خدمات رفاهی و تفریحی همانند شرکت‌هایی را که در زمینه جهانگردی فعالیت می‌کنند، می‌توان با استفاده از عقد جعاله مشمول دریافت خدمات بانکی قرار داد. البته آیین‌نامه‌ای که برای جعاله داده شده، تنگ‌نظرانه است و به همین دلیل، بسیاری گمان می‌کنند که از جعاله باید تنها در تعمیر مسکن استفاده کرد. از این رو، لازم است که آیین‌نامه برخی از عقود مورد بازنگری مجدد قرار گیرد و با توجه به نیازهای امروز جامعه بازنویسی شود.

شیوه اعطای تسهیلات نیز از جمله مواردی است که باید مورد بازنگری مجدد قرار گیرد. در بانک‌های کشور غالباً اعطای تسهیلات به صورت عادی انجام می‌شود و این در حالی است که در بانکداری امروز دنیا، شیوه اعطای تسهیلات عادی در حال منسوخ شدن است و اغلب بانک‌ها به روش اعطای تسهیلات از طریق اعتبار در حساب جاری، روی آورده‌اند که از سرعت عمل بالایی برخوردار است، اما اعتبار در حساب جاری در بانکداری ایران در اوایل راه قرار دارد.

با توجه به موارد ذکر شده، در کلیه زمینه‌های قانون، آیین‌نامه‌ها و دستورالعمل‌های اجرایی و روش‌های اعطای تسهیلات و ارزیابی خدمات باید بازنگری نمود تا از وضعیت میانه‌ای که در حال حاضر، بر نظام بانکداری اسلامی حاکم است، خارج شویم و با گام‌های بلند به اهداف نهایی بانکداری اسلامی نایل آییم.

قانون بانکداری بدون ربا استفاده کرد که پیش از این - به هر دلیل - قانونگذاران به آن‌ها توجه نداشته‌اند. به عنوان مثال، در خصوص سپرده‌ها می‌توان سیستمی را طراحی کرد که سود معین برای آن‌ها در نظر گرفته شود و به این وسیله، وجوه کسانی را که به دنبال سود معین از بانک هستند، جذب کرد، کما این که می‌توان از سپرده‌هایی استفاده کرد که براساس وکالت خاصی طراحی شده‌اند تا منابع سپرده‌گذاران در پروژه‌ها و طرح‌های خاصی به کار گرفته شوند و سود آن پروژه‌ها نیز پس از کسر حق الوکاله به سپرده‌گذاران پرداخت شود. این نوع سپرده‌ها برای افرادی که ریسک‌پذیرند و حاضرند که در سود فعالیت‌های خاص اقتصادی مشارکت کنند، جذاب است.

از منظر اعطای تسهیلات نیز می‌توان از عقود چون عقد استصناع، قرارداد سلف و یا خرید و فروش آن استفاده کرد. بنابراین، در حوزه قانون می‌توان قراردادهای عقود اسلامی را یافت که با عملیات بانکی تناسب دارند، ولی در حال حاضر، در قانون بانکداری اسلامی ما لحاظ نشده‌اند.

از زوایه آیین‌نامه‌ها نیز هنوز در نظام بانکداری کشور خلأهای زیادی وجود دارد. در واقع، تنگ‌نظری‌هایی در تنظیم آیین‌نامه‌ها به چشم می‌خورد که بیانگر استفاده نکردن از ظرفیت‌های کامل عقود در تنظیم آیین‌نامه‌هاست. به طور مثال، عقد فروش اقساطی می‌تواند خیلی گسترده‌تر از وضعیت حاضر آن در آیین‌نامه مطرح شود. پیرامون عقد جعاله نیز می‌توان گسترده‌تر از آنچه در آیین‌نامه‌ها آمده، عمل کرد.

منابع

- ۱) پول و بانکداری و نهادهای مالی / پژوهشکده پولی و بانکی / بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران / صفحات ۲۴۰-۲۵۰.
- ۲) سید عباس موسویان / روزنامه سرمایه / ۲۸ آذر ۱۳۸۵.
- ۳) خبرگزاری فارس / شماره ۱۴۱ / ۷۳۰۰۸۶ / ۳۰ مهر ۱۳۸۶.

برگه اشتراک

تاریخ

نام و نام خانوادگی مشترک :

سن : تحصیلات : شغل :

شماره های درخواستی : از شماره تا شماره

نشانی پستی :

شماره تلفن تماس :

مشترک گرامی

*هزینه اشتراک مجله برای ششماه ۳۶۰۰۰ ریال و برای یک سال ۷۲۰۰۰ ریال است. لطفاً هزینه اشتراک را به حساب بانکی شماره ۲۷۸۹۰۳۰۰۱ نزد شعبه سامان بانک تجارت (کد ۳۲۴) واریز کنید و فتوکپی رسید بانکی را همراه با برگه اشتراک تکمیل شده به نشانی زیر بفرستید:

تهران / خیابان حجاب / کوچه سوم / شماره ۱۱ / صندوق پستی: تهران ۵۵۴۸ - ۱۴۱۵۵